

TOMÁŠ HALÍK

GEDULD MET
GOD

Twijfel als brug tussen
geloven en niet-geloven

Negende druk

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Negende druk 2018

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de Stichting Kerkelijke Gemeentepbouw Oost-Europa.

www.kokboekencentrum.nl

Vertaling: Peter Morée

Oorspronkelijke titel: *Vzdáleným nablízku*

Ontwerp omslag en beeld: Wim van de Hulst en Marion Rosendahl

Vormgeving binnenwerk: Anton Sinke, www.antonsinke.nl

ISBN 978 90 239 2766 2

NUR 707

D/2014/0055/326

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

INTRODUCTIE BIJ DE NEDERLANDSE UITGAVE

Toen de uitgever mij geruime tijd geleden het Engelse manuscript toestuurde van het boek dat u nu in handen heeft, had ik nog nooit van Tomáš Halík gehoord. Nieuwsgierig begon ik te lezen en meteen al in de inleiding was het wat mij betreft raak. Ik had de neiging de ene zin na de andere te onderstrepen. Hier werden dingen gezegd die ik vaak zo pijnlijk miste in de discussies in Nederland over kerkverlating, secularisatie en missionair werk.

Toen ik het boek helemaal gelezen had, was mijn mening wel genuanceerder geworden. Ik had intussen gemerkt dat de schrijver echt rooms-katholiek is en dat dit nog steeds niet helemaal hetzelfde is als gereformeerd. Dat ervoer ik niet als een bezwaar, maar wel merkte ik bij mezelf de neiging bekende katholiek-reformatorische discussies met de schrijver te gaan voeren, terwijl die in feite afleiden van de grote thema's waar het in dit boek om gaat. Ik had me intussen ook gestoord aan bepaalde uitlatingen die ik veel te kort door de bocht vond, zoals over de verzoeningsleer van Anselmus, waar Halík geen goed woord voor over lijkt te hebben.

Daarna ben ik het boek een tweede keer gaan lezen. De valkuilen die het zicht op de grote lijnen van het boek dreigden te verduisteren kon ik nu vermijden en ik was opnieuw gefascineerd, zoals ik dat de eerste keer geweest was na het lezen van de inleiding.

Wat raakte mij zo en waarom wens ik het boek graag in handen van ieder die zich betrokken weet bij de crisis van kerk en geloof in Nederland? Kort samengevat: hier wordt een derde weg gewezen tussen secularisering en allerlei vormen van neo-orthodoxie. Aan die derde weg hebben wij grote behoefte. De secularisering is immers nog lang niet tot stilstand gekomen. In voorheen gesloten kerkgenootschappen en in delen van ons land waar geloven tot voor kort min of meer vanzelfsprekend was, komen jonge en ook al wat oudere mensen tot de conclusie dat het overgeleverde geloof als zand tussen hun vingers wegglijdt.

De dominante seculiere cultuur tast de laatste bolwerken aan. Daartegenover worden vele pogingen tot restauratie ondernomen. Er wordt geprobeerd nieuwe bewijzen voor het bestaan van God te formuleren en er wordt getracht het probleem van de fundamentele geloofsonzekerheid te bestrijden met nieuwe vormen van kerk-zijn. Het is echter zeer de vraag of zo het Europese nihilisme diep genoeg wordt gepeild. In ieder geval worden Nietzsche met zijn verbijsterende ontdekking van de dood van God, en de diepe crisis die dat bij zijn geestelijke nazaten tot op de dag van vandaag teweeg brengt, dan niet serieus genomen.

Het bijzondere van Tomáš Halík is dat hij als ervaringsdeskundige in een van de meest atheïstische landen van Europa, Tsjecho, het ongelofrecht in de ogen ziet, er fundamenteel mee in gesprek gaat en dan niet uitkomt bij een verwaterde vorm van het christelijk geloof. Evenmin verzandt hij in vruchteloze polemiek, waarin de vragen naar het bestaan van God en het lijden in deze wereld worden beantwoord op een manier die de echte sceptici nooit overtuigt.

De ijzersterke openingszin van het boek luidt: 'Op veel punten ben ik het met atheïsten eens, vaak op bijna ieder punt – behalve in hun geloof dat God niet bestaat.' Die conclusie acht Halík te snel getrokken. Letterlijk: te snel. Geloof is een vorm van geduld hebben met God. Hoop en liefde zijn trouwens vormen van ditzelfde geduld.

Het kan zijn dat ik tot nu toe iets gemist had. Maar deze thesen was ik nog niet eerder ergens tegengekomen. Ze deden me gefascineerd verder lezen. Halík boeit van begin tot eind. Dat komt omdat zijn opmerkelijke positiekeuze steeds nieuwsgierig maakt naar het vervolg en zo als het ware van hoofdstuk tot hoofdstuk functioneert als een cliffhanger. Het komt ook door zijn zeer persoonlijke schrijfstijl. In zijn verwevenheid van biografie, pastorale ervaringen, filosofische en theologische inzichten van hoog niveau biedt dit boek een vorm van narratieve theologie die in ons land zeldzaam is. Het boek nodigt uit tot een ontmoeting met de schrijver, die in grote diepten schatten heeft opgedolven. De vraag of we het met hem eens zijn is niet onbelangrijk, maar kan pas hierna aan de orde komen.

Dr. Wim Dekker

INLEIDING

Op veel punten ben ik het met atheïsten eens, vaak op bijna ieder punt – behalve in hun geloof dat God niet bestaat.

Op de huidige kleurrijke en luidruchtige markt van religieuze koopwaar voel ik me overigens met mijn christelijk geloof soms dichter bij sceptici en atheïstische of agnostische critici van religie staan dan bij veel van wat daar opdringerig aangeboden wordt. Met atheïsten van een bepaalde soort kan ik het gevoel van Gods afwezigheid in de wereld mee ervaren. Hun interpretatie van dit gevoel gaat me echter te snel – ze lijkt me een uiting van ongeduld.

Gods zwijgen en het gevoel dat God heel ver weg is drukken ook op mij. Ik weet dat het ambivalente karakter van de wereld en de vele paradoxen van het leven de mogelijkheid bieden om Gods verborgenheid te verklaren met uitspraken als ‘God bestaat niet’ of ‘God is dood’.

Ik weet echter ook nog van een andere interpretatie, van een andere mogelijke houding tegenover de ‘afwezige God’. Ik ken drie (onderling diep verbonden) *vormen van geduld* in de confrontatie met Gods afwezigheid: ze heten geloof, hoop en liefde.

Het belangrijkste verschil tussen geloof en atheïsme zie ik in het geduld. Atheïsme, religieus fundamentalisme en het enthousiasme van een al te gemakkelijk geloof hebben als opvallende gelijkenis dat ze snel klaar willen zijn met het mysterie dat we God noemen – en juist daarom zijn voor mij deze standpunten alle drie in gelijke mate onaanvaardbaar.

Met het mysterie mag je nooit ‘klaar’ zijn. Anders dan problemen kun je het mysterie niet oplossen. Je dient geduldig op de drempel ervan te staan, erin te vertoeven, het in jezelf, in je hart te dragen, zoals in het evangelie over Jezus’ moeder wordt geschreven, en het te laten rijpen en daardoor jezelf te laten rijpen.

‘Bewijzen van Gods bestaan’, waarover we in veel vrome boeken lezen, zouden mij ook niet tot het geloof brengen. Als de tekenen van Gods aanwezigheid zo banaal grijpbaar aan de oppervlakte van de wereld

zouden liggen als sommige religieuze enthousiastelingen menen, dan zou geloof helemaal niet nodig zijn.

Ja, er bestaat ook geloof dat ontspringt aan de simpele vreugde en betovering dat de wereld er is en hoe die is – geloof dat we kunnen verdenken van naïviteit, maar dat onmiskenbaar puur en authentiek is. Deze klare en blijde vorm van geloof gaat vaak gepaard met de aanvankelijke ‘verliefdheid’ van bekeerlingen of slaat op zeldzame momenten van de levensweg onverwacht in, soms zelfs in het diepste lijden. Misschien is het een ‘voorsmaak’ van de benijdenswaardige vrijheid van de hoogste fase van de spirituele weg, dat moment van de finale, volle instemming met het leven en de wereld, beschreven als *via unitiva* of *amor fati*, als mystieke eenwording van de ziel met God of als een verstandelijke en vreugdevolle instemming met het eigen lot in de zin van Nietzsches Zarathustra: ‘Dat was dan het leven? Nu dan – nog een keer!’

Ik ben er echter van overtuigd dat groeien in geloof ook betekent dat je de momenten – en soms lange periodes – aanvaardt en in geduld doorleeft waarin God ver weg lijkt te zijn, verborgen blijft. Wat evident en bewijsbaar is, vereist immers geen geloof. In het licht van onwankelbare zekerheden die binnen het bereik van ons verstand, voorstellingsvermogen of zintuigelijke ervaringen liggen, hebben we geen geloof nodig. Geloof is er juist voor de momenten van schemering, van meerduidigheid van het leven en de wereld, en ook voor de nacht en de winter van Gods zwijgen. Zijn bedoeling is niet onze dorst naar zekerheid en veiligheid te lessen, maar *ons te leren leven met het mysterie*.

Juist in zulke periodes zijn geloof en hoop uitingen van ons geduld – net als liefde: liefde zonder geduld is geen echte liefde. Ik zou zeggen dat dat geldt voor ‘aardse’ liefde en voor ‘liefde tot God’, als ik niet zeker wist dat er maar één liefde is, uit haar diepste wezen één, ongedeeld en ondeelbaar.

Geloof is – net als liefde – onverbrekkelijk verbonden met vertrouwen en trouw. En vertrouwen en trouw bewijzen zich door geduld.

Geloof, hoop en liefde zijn drie aspecten van ons geduld met God. Het zijn drie vormen van omgang met de ervaring van Gods verborgenheid. Ze bieden een heel andere weg dan zowel het atheïsme als het ‘goedkoop geloven’. Ze vormen – anders dan deze twee sluiproutes – daadwerkelijk een lange weg. Deze weg – net als de exodus van Israël, het meest toepasselijke bijbelse beeld – gaat ook door woestijn en duisternis. En daar raken we de weg soms kwijt – het aanhoudend zoeken en herhaaldelijk

dwalen hoort bij deze woestijn. Soms moeten we tot diep in de afgrond afdalen, in de doodsvalei, om de weg weer te vinden. Maar als die daar niet doorheen voerde zou het geen weg naar God zijn – God woont niet aan de oppervlakte.

De traditionele theologie zei dat het in het vermogen van het menselijke verstand ligt om via het denken over de geschapen wereld tot de overtuiging te komen dat God bestaat. Met deze stelling kan ik zeker instemmen. (Concreter gezegd: de wereld laat de mogelijkheid van een dergelijke interpretatie open en het verstand laat de mogelijkheid van een dergelijk oordeel open. Maar de wereld is een ambivalente realiteit die deze interpretatie niet oplegt en theoretisch ook andere perspectieven toelaat. Als er iets ‘tot de mogelijkheden van het menselijk verstand’ behoort, betekent dat niet dat het verstand van ieder individu deze mogelijkheid noodzakelijk moet benutten.) Maar deze traditionele theologie wist tegelijk ook, en leerde, dat een menselijke overtuiging over het bestaan van God iets anders is dan geloof. Menselijke overtuigingen liggen in het domein van het ‘natuurlijke’, terwijl geloof dat domein overstijgt. Het is een gave – ‘geschonken goddelijke deugd’. Volgens Thomas van Aquino is geloof een genadegave die in het menselijke verstand wordt gegoten en die het mogelijk maakt dat de natuurlijke capaciteit daarvan wordt overschreden. Zo kan het verstand op beperkte schaal deel hebben aan de volmaakte kennis waarmee God zichzelf kent.

Desondanks blijft er een enorm verschil tussen het kennen dat toegankelijk wordt gemaakt door geloof dat ons begeleidt op de reis door het halfduister van dit leven, en het kennen van God van aangezicht tot aangezicht, ‘de zalige aanschouwing’ (*visio beatifica*), die aan de heiligen in de hemel is voorbehouden. Dus ook aan ons als we het geduld en de trouw van ons pelgrimsgeloof en -verlangen tonen dat ons leven lang tot op de drempel van de eeuwigheid niet volmaakt vervulbaar is.

Als onze verhouding tot God alleen gebaseerd is op een overtuiging van zijn bestaan waartoe je moeiteloos kunt komen via een gevoel van vreugde over de harmonie in het heelal of een verstandelijk rekensommetje over oorzaak en gevolg, dan is hij niet degene over wie we het hebben als we over geloof spreken. Volgens de oude leraren van de kerk is geloof een lichtstraal waarmee God zelf doordringt in de duisternis van het menselijk leven. God is daarin aanwezig als de aanraking van zijn lichtstraal, zoals de oneindig ver verwijderde zon met haar gloed

de aarde en ons lichaam verwarmt. Ons leven met God kent echter ook momenten van verduistering.

Er is moeilijk achter te komen of de tijd waarin wij leven meer momenten van verduistering heeft dan het verleden, of dat er alleen meer over bekend is en wij er gevoeliger voor zijn. Net zo moeilijk is erachter te komen of de duistere toestand van de ziel, angst en verdriet waaraan vandaag zoveel mensen in onze beschaving lijden en die we nu benoemen met termen uit de klinische geneeskunde – die ze met haar middelen en in haar perspectief bestudeert en probeert te elimineren – vandaag meer optreden, of dat de voorgaande generaties te veel andere zorgen hadden om er veel aandacht aan te kunnen besteden, of dat ze wellicht andere, effectievere middelen hadden om ermee om te gaan.

Deze momenten van duisternis, chaos en absurditeit, het vallen uit de veilige ruimte van zinvolle orde, doen opvallend sterk denken aan wat Nietzsche voorspelde bij monde van de ‘dwaas’, die de boodschap van de dood van God bracht: ‘In welke richting bewegen wij ons? Weg van alle horizonnen? Vallen wij niet aan één stuk door? En wel achterwaarts, zijwaarts, voorwaarts, naar alle kanten? Is er nog wel een boven en beneden? Dolen wij niet als door een oneindig niets? Ademt ons niet de ledige ruimte in het gezicht?’

Zulke momenten ‘ver van alle horizonnen’ – die we op de grote bühne van de geschiedenis aanduiden met symbolen als ‘Auschwitz’, ‘Goelag’, ‘Hiroshima’, ‘11 september’ of ‘beschaving van de dood’, en op het alledaagse niveau van individuele lotgevallen met woorden als depressie of crisis (psychische crisis, gezinscrisis etc.) – zijn voor velen een ‘vaste rots van atheïsme’. Ze vormen een grondslag voor de overtuiging dat, in de woorden van Shakespeares Macbeth, ‘life is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing’,¹ chaos en absurditeit hebben er het eerste en laatste woord. Er zijn echter ook mensen – en de auteur van dit boek rekent zich daartoe – voor wie de ervaring van Gods zwijgen, van Gods verborgenheid in deze wereld juist uitgangspunt is, één van de fundamentele ervaringen van hun geloof.

Er is maar weinig dat zozeer naar God verwijst en zo nadrukkelijk om God roept als juist de ervaring van zijn afwezigheid. Deze ervaring

1 *Noot van de vertaler*: In de vertaling van L.A.J. Burgersdijk (*De werken van William Shakespeare*, achtste deel, E.J. Brill, Leiden 1885, p. 275): Leven ‘is een sprookjen, verteld, vol galm en drift, door een onnooz’le, gansch zonder zin’.

kan voor sommigen leiden tot een ‘aanklacht tegen God’ die uitloopt op afwijzing van het geloof. Er bestaat echter – vooral in de traditie van de mystici – een reeks van andere interpretaties van deze afwezigheid, andere manieren om daarmee om te gaan. Zonder de pijnlijke ervaring van de ‘godverlaten wereld’ begrijpen we moeilijk de zin van het religieuze zoeken en van alles wat we willen zeggen over ‘geduld met God’ en de drie aspecten daarvan – geloof, hoop en liefde.

Ik ben ervan overtuigd dat *gerijpt geloof* deze ervaringen met de wereld en met God, die sommigen pathetisch ‘de dood van God’ noemen en anderen ‘Gods zwijgen’ of de ‘nacht van het geloof’, in zichzelf moet opnemen – maar ook innerlijk verwerken, oprecht, niet oppervlakkig en goedkoop, doorleven en overwinnen. Tegen atheïsten zeg ik niet dat ze geen gelijk hebben, maar dat ze geen geduld hebben. Ik stel dat hun waarheid een incomplete waarheid is.

Hans Urs von Balthasar gebruikte vaak de uitdrukking ‘de Egyptenaren beroven’ voor de opdracht aan christenen om zich het beste van de ‘heidense cultuur’ toe te eigenen, zoals de Israëlieten bij de exodus uit Egypte het goud en zilver van de Egyptenaren verwierven. Ik zou zeker niet graag zien dat wanneer het oude atheïsme van de Europese moderniteit in de vergetelheid is geraakt, het christendom zich niet zou hebben toegeëigend wat daarin van goud was, oprecht en waarachtig – ook als het een incomplete waarheid was.²

We dienen echter meteen uitdrukkelijk toe te voegen dat ook ‘onze waarheid’, de waarheid van het geloof hier op aarde, in zekere zin ‘incomplete’ is, want ze staat naar haar allereigenste aard open voor het Mysterie dat pas aan het einde der tijden in volheid onthuld zal worden. Daarom moeten we de verleiding van een hoogmoedig triomfalisme onderdrukken. Daarom hebben wij, ‘ongelovigen’ en andersgelovigen, elkaar iets te zeggen. Daarom moeten ook wij luisteren en leren. Het zou een verwerpelijke achteloosheid zijn als het christendom er geen profijt van zou trekken dat het – als geen andere godsdienst – tijdens de moderniteit werd blootgesteld aan de hitte van de atheïstische kritiek. Als het niet de moed opricht om die smeltoven binnen te gaan, zou dat net zo ongelukkig zijn als dat het in de vlammen zijn geloof en hoop

2 Geheel symmetrisch – en legitiem – schrijft de postmoderne filosoof Slavoj Žižek: ‘De authentieke erfenis van het christendom is te waardevol om in handen van fundamentalistische halvegaren te laten’ (in: *The Fragile Absolute*, 2001, p. 2).

zou opgeven die juist door dit vuur gelouterd en getransformeerd moeten worden. We moeten niet – in de geest van Paulus – bidden dat het lichaam van het christendom van deze engel bevrijd zal worden, maar dat de engel van het atheïsme steeds opnieuw ons geloof uit een lome rust van valse zekerheden zal wekken tot een groter vertrouwen op de kracht van de genade die zich het meest openbaart in onze zwakheid.³

Ook het atheïsme kan helpen ‘de weg van de Heer voor te bereiden’, kan ons helpen ons geloof te zuiveren van ‘religieuze illusies’. Maar we mogen het niet het laatste woord geven, zoals ongeduldige mensen doen. Ook op momenten van grote vermoeidheid moeten we open staan voor een boodschap zoals Elia die kreeg van een engel op de berg Horeb: Sta op en eet wat, anders is de reis te zwaar voor je.⁴

Op onze planeet zijn nauwelijks twee plaatsen te vinden die zo weinig op elkaar lijken als de plaats waar het idee voor dit boek ontstond en de omgeving waar het uiteindelijk geschreven werd. Ik heb dit boek bijna helemaal geschreven tijdens de zomermaanden in de diepe stilte en absolute eenzaamheid van een kluizenarij in het bos bij een contemplatief klooster in het Rijnland – net als de vijf voorgaande boeken. Het idee ontstond echter op een ijskoude wintermiddag in een van de drukste straten ter wereld, Broadway in New York, in één van de hoogste etages van een wolkenkrabber van uitgeverij Bertelsmann-Doubleday, in een kamer met een fascinerend uitzicht op de besneeuwde daken van Manhattan.

Toen ik met medewerkers van de uitgeverij het contract voor de Engelse uitgave van de *Nacht van de Biechtvader* afhandelde, raakte Bill Berry geïnteresseerd in de titel van een ander boek, de prekenbundel *Zacheüs aanspreken*. Toen ik hem uitlegde waarom ik het verhaal van Zacheüs had gebruikt als motto voor dat boek, vroeg hij me dit Zacheüs-motief uit te werken in een nieuw, zelfstandig boek, net zoals Henri Nouwen zijn bekende essay had gewijd aan een ander bijbels verhaal – over de terugkeer van de verloren zoon.

3 2 Korintiërs 12,7-10.

4 *Noot van de vertaler*: De door Halik gebruikte Tsjechische Oecumenische Bijbelvertaling van 1 Koningen 19,7 is letterlijk: ‘Sta op en eet, je hebt nog een verre reis te gaan.’

Ik vroeg een paar dagen bedenktijd en dwaalde een poos over de drukke boulevards van Manhattan. Op de Fifth Avenue ging ik toen de St. Patrick-kathedraal binnen, dat heiligdom van stilte in het kloppende hart van de Amerikaanse metropool. Daar besloot ik de uitdaging aan te gaan.

Graag wil ik Bill Berry en mijn literaire agent Marly Rusoff nogmaals bedanken voor het toenmalige inspirerende gesprek, en de paters van het klooster in het Rijndal voor hun aangename, discrete gastvrijheid en voor de gebeden waarmee zij – net als mijn andere vrienden en naasten – mij vergezelden in de weken van meditatie en werk aan dit boek.

Ik vraag mijn Tsjechische lezers en critici om begrip dat dit boek primair is geschreven voor de Engelstalige wereld, voor hen die mijn voorgaande boeken niet kennen. Het was daarom nodig sommige gedachten daaruit te herhalen om daar nieuwe gedachten mee te verbinden en uit te werken. Ik heb me gedragen naar het evangeliewoord over de huismeester die uit zijn voorraadkamer nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt.

Toen ik op verzoek van mijn Tsjechische uitgever – Uitgeverij Lidové noviny – besloot het manuscript ook voor het thuisfront ter beschikking te stellen, deed ik dat – na lang aarzelen – uiteindelijk in volledige omvang, dat wil zeggen inclusief die passages die bij oplettende lezers van mijn eerdere boeken de indruk kunnen wekken van een herhaling van wat ik eerder gezegd heb. Deze delen hangen namelijk onlosmakelijk samen met de opbouw van dit boek. Ik ben er echter van overtuigd (al weet ik dat de mening van een auteur over zijn eigen werk niet beslissend is) dat alles wat ik tot dusverre heb gezegd in mijn eerdere boeken, slechts een ‘verzamelen van bouwstenen’ was voor het bouwwerk dat ik met dit boek begin te bouwen. Ik kom op veel dingen terug (in een deel van het eerste hoofdstuk bijna letterlijk), maar ik sla ook nieuwe wegen in. Ik verheug me erop die wegen samen te kunnen bewandelen.

Jezus ging Jericho in en trok door de stad. Er was daar een man die Zacheüs heette, een rijke hoofd tollenaar. Hij wilde Jezus zien, om te weten te komen wat voor iemand het was, maar dat lukte hem niet vanwege de menigte, want hij was klein van stuk. Daarom liep hij snel vooruit en klom in een vijgenboom om Jezus te kunnen zien wanneer hij voorbijkwam. Toen Jezus daar langskwam, keek hij naar boven en zei: 'Zacheüs, kom vlug naar beneden, want vandaag moet ik in jouw huis verblijven.' Zacheüs kwam meteen naar beneden en ontving Jezus vol vreugde bij zich thuis. Allen die dit zagen, zeiden morrend tegen elkaar: 'Hij is het huis van een zondig mens binnengegaan om onderdak te vinden voor de nacht.' Maar Zacheüs was gaan staan en zei tegen de Heer: 'Kijk, Heer, de helft van mijn bezittingen geef ik aan de armen, en als ik iemand iets heb afgeperst vergoed ik het viervoudig.' Jezus zei tegen hem: 'Vandaag is dit huis redding ten deel gevallen, want ook hij is een zoon van Abraham. De Mensenzoon is gekomen om te zoeken en te redden wat verloren was.'

Lucas 19,1-10 (*Nieuwe Bijbelvertaling*)

I | ZACHEÛS AANSPREKEN

Het was vroeg in de morgen en op de straten van Praag lag verse sneeuw. Alles was tamelijk vers in die tijd – de eerste helft van de jaren negentig. Een paar jaar eerder was tijdens de ‘Fluwelen Revolutie’ het communistische regime gevallen, en daarmee het monopolie van politiek en politie, en was er na tientallen jaren voor het eerst weer een echte parlementaire democratie gevestigd. De kerk en de universiteit genoten weer vrijheid. Dat keerpunt bracht een geweldige verandering in mijn leven: in de jaren zeventig had ik in het geheim de priesterwijding ontvangen in het buitenland terwijl thuis kerk en godsdienst al enkele decennia werden onderdrukt. Zelfs mijn moeder, bij wie ik woonde, mocht niet weten dat ik priester was. Elf jaar lang had ik mijn dienst als priester uitgeoefend ‘in de illegaliteit’, in de ‘ondergrondse kerk’. Nu kon ik ineens openlijk en vrij als priester werken, zonder gevaar of vervolging, in een nieuw opgerichte universiteitsparochie in het hart van het oude Praag. Na vele jaren waarin ik slechts in privéwoningen geheime cursussen filosofie voor de ondergrondse universiteit had kunnen geven, kon ik terugkeren naar de universiteit, in de dagbladen schrijven en boeken uitgeven.

Op die wintermorgen was ik echter niet op weg naar de kerk of de universiteit, maar naar het parlamentsgebouw. Een van de nieuwigheden van die tijd was dat er eenmaal per jaar, vlak voor Kerst, een pastor van deze of gene kerk in het parlement werd uitgenodigd om voorafgaand aan de laatste zitting voor het kerstreces een korte meditatie te verzorgen voor de verzamelde parlementariërs en senatoren.

Inderdaad, alles was nog tamelijk vers en er hing nog een geur van recent bevochten vrijheid. Maar er waren sinds de Fluwelen Revolutie al weer een paar jaar verstreken, de eerste golven van euforie en de bedwelmende ervaring van duizelingwekkende nieuwe ruimtes waren voorbij. De illusies van het begin waren vervlogen en in het openbare leven doken tal van onvermoede problemen en complicaties op. In de

samenleving maakte zich een verschijnsel breed dat psychiaters ‘agorafobie’ noemen – angst voor de open, vrije ruimte, letterlijk: angst voor de markt. Bijna alles wat men zich maar kon voorstellen was ineens verkrijgbaar op de markt van goederen en ideeën – maar door die veelheid van aanbod en de noodzaak om te kiezen werden velen verward en onzeker. Sommigen kregen hoofdpijn van de verblindende kleurenrijkdom en soms begonnen ze de zwart-witte wereld van vroeger zelfs te missen – al was het in werkelijkheid een wereld van saaie grijsheid geweest.

Aan het eind van mijn toespraakje voor het parlement en de senatoren – van wie de meeste waarschijnlijk nooit een bijbel hadden vastgehouden – verwees ik naar het tafereel uit het Lucasevangelie waarin Jezus, omringd door een menigte, door Jericho loopt en plotseling een hoofd-tollenaar aanspreekt die hem zat te bespieden vanaf de takken van een vijgenboom.⁵

Ik vergeleek dit verhaal met het optreden van christenen in ons land. Toen na de val van het communisme de volgelingen van Christus na lange tijd weer in vrijheid en in de openbaarheid kwamen, zagen ze overal om zich heen veel mensen die hen toejuichten en wellicht een enkeling die nog steeds met de vuist dreigde. Maar wat ze niet zagen was dat *alle bomen om hen heen vol Zacheüsen zaten* – mensen die zich niet wilden of konden mengen in de menigte van oude of splinternieuwe gelovigen, maar die niet onverschillig of vijandig waren. Die Zacheüsen waren zoekend en nieuwsgierig, maar wilden tegelijk ook *afstand en overzicht houden*. Dat vreemde mengsel van nieuwsgierigheid en verwachting, interesse en schuchterheid, en soms misschien zelfs van schuldgevoel en ‘ongepastheid’, hield hen verscholen in de bladeren van de vijgenboom.

Jezus sprak Zacheüs aan *bij zijn naam*, moedigde hem aan uit zijn schuilplaats te komen. Hij verraste hem door bij hem in huis te willen komen ook al zou dat onmiddellijk laster en kritiek kunnen uitlokken: ‘Hij is het huis van een zondig mens binnengegaan om onderdak te vinden voor de nacht!’

Er is nergens opgetekend dat Zacheüs ooit tot Jezus’ leerlingen ging behoren, of dat hij Jezus in zijn omwandelingen volgde zoals het uitgekozen twaalfstal of de menigte van andere vrouwen en mannen. Wel weten we dat hij besloot zijn leven te veranderen en dat *zijn huis redding*

5 Volgens andere vertalingen ging het om een moerbeiboom.

ten deel viel. In onze tijd is de kerk niet in staat om de Zacheüßen op een manier als deze aan te spreken.

Ik waarschuwde de politici tegen een dergelijke gang van zaken op maatschappelijk en politiek gebied. Veel mensen bekeken het nieuwe begin van democratie in ons land – na een tijd van euforie – weliswaar nog met nieuwsgierigheid en enig enthousiasme, maar om verschillende redenen hadden ze ook hun twijfels en een zekere schroom. Maar misschien waren er velen die onbewust het moment afwachtten dat ze door iets of iemand aangesproken en uitgenodigd zouden worden. Hoeveel politici, druk als ze waren met het organiseren van hun medestanders of het worstelen met hun tegenstanders, waren bereid om deze *Zacheüßen* te begrijpen, om hen met oprechte belangstelling en respect tegemoet te treden, ‘hen bij hun naam te noemen’, met hen te praten, kennis te maken? Misschien als gevolg van deze nalatigheid veranderden veel ‘tollenaren’ hun leven niet, werd veel onrecht niet hersteld, en werd veel hoop de bodem ingeslagen.

Zacheüs kan de indruk wekken van een onverbeterlijke individualist, een *outsider*. Waar mensen zich maar al te vlot aansluiten bij een juichende of woedende menigte, daar zoekt hij instinctief zijn schuilplaats tussen de takken van de vijgenboom. Hij doet het niet uit hoogmoed, al lijkt dat misschien zo. Hij is zich juist goed bewust van zijn ‘kleine gestalte’ en zijn grote gebreken, van zijn tekortkomingen tegenover absolute stellingen en uitdagingen. Toch is hij in staat en bereid om zijn privacy en zijn afstand en overzicht prijs te geven wanneer hij ‘bij zijn naam genoemd wordt’. Dan kan het gebeuren dat hij ineens die absolute uitdaging aanvaardt en zijn leven verandert. De enige die in staat is om Zacheüs aan te spreken is iemand voor wie mensen die zich tussen de takken van een vijgenboom verbergen niet raar en niet vreemd zijn, iemand die niet op hen neerkijkt en die om hen geeft, iemand die kan ingaan op wat zich afspeelt in die hoofden en harten.

Er zijn vele Zacheüßen onder ons. Het lot van de wereld, van de kerk en van de samenleving hangt misschien veel meer dan we willen weten af van de vraag of die Zacheüßen gewonnen worden of niet.

Na afloop van mijn toespraak in het parlement wilde het verhaal van Zacheüs maar niet uit mijn hoofd. Ik liep van hot naar her in het al

kerstachtige Praag en probeerde te ontdekken waarom juist dit stukje uit het Lucasevangelie me zo in beslag nam dat ik niet kon ophouden eraan te denken. Ik besepte dat juist dit verhaal mij aan een dieper en duidelijker inzicht kon helpen in wat ik altijd al onbewust had aanvoeld als mijn eigen persoonlijke taak en roeping.

In mijn pastorale zorg als priester – maar ook in de andere bezigheden, in mijn boeken en artikelen, aan de universiteit en in de media – stel ik me niet als doel ‘bekeerden te bekeren’, te zorgen voor de reguliere schapen van de kudde, en ook niet om eindeloos te twisten en polemiseren met mijn tegenstanders. Ik denk niet dat mijn hoofdtaak de klassieke ‘missie’ zou moeten zijn, voor zover daarmee bedoeld wordt de poging om zoveel mogelijk mensen in de eigen kerkelijke of politieke club te krijgen. Ik voel dat ik hier vooral ben om een begrijpende nabijheid te bieden aan mensen die er onoverkomelijke moeite mee hebben zich in een juichende menigte te voegen, zich onder welke vlag ook maar te scharen. Mensen *die afstand bewaren*.

Ik houd van Zacheÿssen; ik denk dat ik hen begrijp. De afstand die Zacheÿssen houden wordt vaak gezien als uiting van een gevoel van verhevenheid, maar daarin vergist men zich – zo eenvoudig is het niet. Als ik uit eigen ervaring mag spreken, dan gaat het om een soort schroom. Bij sommigen komt de afkeer van de massa en van hun slogans en vlaggen voort uit het vermoeden dat de waarheid te kwetsbaar is om op straat gescandeerd te worden.

Overigens hebben deze mensen vaak hun plek ‘aan de rand’ niet vrijwillig ingenomen. Misschien houden ze zich ook op de achtergrond omdat ze – net als Zacheÿs – maar al te goed weten dat ze hun eigen zaken nog niet op orde hebben. Ze weten, of op zijn minst vermoeden ze, dat er nog veel moet veranderen in hun eigen leven. Wellicht begrijpen ze, anders dan die ene ongelukkige figuur uit een gelijkenis van Jezus, dat ze geen bruiloftskleren dragen en dus geen ereplaats aan het feestmaal kunnen krijgen.⁶ Ze zijn nog onderweg, bestoft en nog ver van hun doel verwijderd. Ze zijn nog niet ‘gereed’ om zich al in het volle licht aan anderen te laten zien. Hun levensreis is misschien nu juist in het stadium van een doodlopende straat.

Toch hebben ze gevoel voor het belang van ogenblikken waarin het wezenlijke voorbijkomt. Het trekt hen aan – zoals het Zacheÿs aantrok,

6 Matteüs 22,11-14.

die ernaar uitzag om Jezus te zien. Maar soms verbergen ze, net als Zacheüs, hun geestelijke honger en dorst achter vijgenbladeren – voor anderen en soms ook voor zichzelf.

Alleen iemand die 'zijn naam kent' – zijn geheim kent – kan Zacheüs aanspreken. Iemand voor wie dit mensentype niet vreemd is, iemand die de complexe redenen voor zijn verlegenheid kan navoelen. Wellicht kan alleen iemand die zelf ooit een Zacheüs was en tot op zekere hoogte nog steeds is, zich werkelijk inleven in de Zacheüsen van onze tijd. Voor mensen die zich het meest thuis voelen in een joelende menigte zal Zacheüs wel moeilijk te begrijpen zijn.

Ik zag eens op de muur van een Praags metrostation staan: 'Jezus is het antwoord!', een leus die daar waarschijnlijk was aangebracht door iemand die net van een hooggestemde evangelicale bijeenkomst kwam. Iemand anders had er een rake aanvulling bij geschreven: 'En wat was de vraag?' Ik moest denken aan een uitspraak van de filosoof Eric Voegelin: dat het grootste probleem van de huidige christenen niet is dat ze niet de juiste antwoorden weten, maar dat ze de vragen zijn vergeten waarop die antwoorden antwoord gaven.

Antwoorden zonder vragen – zonder de oorspronkelijke vragen, maar ook zonder de vervolgvragen – zijn als bomen zonder wortels. Hoe vaak worden ons niet 'christelijke waarheden' voorgelegd als omgehakte, inmiddels dode bomen, waarin vogels niet meer kunnen nestelen! (Als jonge hoogleraar heeft Joseph Ratzinger eens, naar aanleiding van Jezus' gelijkenis van het Koninkrijk Gods als een boom waarin vogels nestelen, opgemerkt dat de kerk gevaarlijk veel begint te lijken op een boom met vele dode takken, waarop vaak nogal vreemde vogels neerstrijken – al weet ik niet of hij dit commentaar later nog met zijn pauselijke pen of het zegel van zijn vissersring zou hebben ondertekend.)

Echte betekenis en dynamiek krijgen onze uitspraken pas weer in de confrontatie tussen vraag en antwoord. De waarheid *geschiedt* in de dialoog. Er bestaat altijd een verleiding om antwoorden te zien als afsluiting van het zoekproces, alsof het gesprek over een *probleem* ging dat nu is opgelost. Maar met een volgende vraag wordt opnieuw de onuitputtelijke diepte van het mysterie zichtbaar. Laten we het blijven herhalen: in het geloof gaat het niet om problemen, maar om een mysterie, dus

moeten we nooit de weg van het zoeken en vragen verlaten. Inderdaad, naar Zacheüs toegaan betekent van probleem naar mysterie gaan, van ogenschijnlijk definitieve antwoorden terug naar oneindige vragen.

Paulus, ‘de dertiende apostel’, die het meest heeft bijgedragen aan de verspreiding van het evangelie, schreef: *Ik ben voor iedereen wel iets geworden.*⁷ Wellicht bieden we in deze tijd het beste Christus’ nabijheid aan als wij, zijn leerlingen, ons tot *zoekenden met de zoekenden en vragenden met de vragenden* maken. Er is een overschot van mensen die verklaren dat ze al bij het doel zijn aangekomen en die kant-en-klare, vaak echter goedkope antwoorden aanbieden – helaas ook onder hen die zeggen te spreken in Jezus’ naam. Misschien dat we hem in wie we geloven dichtbij de Zacheüßen van onze tijd kunnen brengen *juist door Jezus-gewijs solidar* te worden wanneer zij ‘zoeken vanuit de bladeren’.

Ik kreeg eens een boek van een bisschop in handen dat de ondertitel had ‘Boek voor zoekers en twijfelaars’. Nieuwsgierig deed ik het open, ook omdat ik de auteur persoonlijk kende en graag mocht. Maar na een paar bladzijden kwam ik erachter dat die ondertitel – of die nu van de auteur of van een ondernemende uitgever kwam – slechts een verkooptruc was. De hele toon van het boek maakte duidelijk dat de auteur zich opstelde als iemand die het zelf al gevonden had, en die twijfelaars zag als mensen bij wie hij de twijfels zomaar in zekerheden kon veranderen.

Op dat moment besloot ik een ander soort boeken te gaan schrijven – als twijfelaar met de twijfelaars en zoekende met de zoekenden. En spoedig kreeg ik het gevoel dat de Heer dit voornemen inderdaad aanvaardde en het nog serieuzer nam dan ikzelf op het moment dat de gedachte bij me opkwam. Maar om te voorkomen dat het een schijnvertoning zou worden bracht God zowaar veel van mijn religieuze zekerheden aan het wankelen. Hij gaf me daarmee echter tegelijk een buitengewoon verrassend en waardevol geschenk: juist in die ‘doorbraak’ van wankelende en omvallende zekerheden, door dat ‘gat in het dak’, juist in die beweging van steeds nieuwe vragen en twijfels, liet hij me zijn aangezicht zien op een manier als nooit tevoren.

7 *Noot van de vertaler:* In het Tsjechisch luidt dit vers (1 Kor. 9,22) letterlijk: ‘Ik ben alles voor allen geworden.’